נתיבות עולם — נתיב הנדיבות

בספר משלי (י"ט) רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן. שלמה המלך ע"ה בא לומר על מדת הנדיבות, כי מדת הנדיבות מדה בפני עצמה זולת מדת גמילות חסד, כי האדם שהוא טוב הוא עושה טוב וגומל חסד, ומכל שכן מדת הצדקה שהוא מרחם על העני, אבל הנדיבות כאשר האדם וותרן בממונו לוותר כנגד חבירו ואינו מקפיד עמו, וזהו מדת וותרנות והוא מדה זולת השנים הראשונים. ואמר רבים יחלו פני נדיב, כי הנדיב אשר הוא וותרן דהיינו שאינו מדקדק על הממון, רבים יחלו פניו כי מבקשים אהבתו. וכל הריע לאיש מתן, וזה יותר מנדיב, כי הנדיב הוא שאינו מקפיד על פרוטה אבל הנותן מתנות הכל מתחברים אליו וריעים אליו. ולא מצד שהם מבקשים שיתן להם, רק כי מפני שהוא מתחבר אל הבריות שהוא נותן להם, גם הבריות מתחברים לו ואוהבים אותו כמו שיתבאר:

ובפרק קמא דבתרא (ט"ו, ב') מוכח שנקרא וותרן כאשר אינו מדקדק על פחות משוה פרוטה רק מוותר משלו, א"ר אבא בר"ש איוב וותרן בממונו היה מנהגו של עולם אדם נותן חצי פרוטה לחנוני ואיוב וותרה משלו הרי שנקרא נדיב כאשר מוותר מה אף חצי פרוטה. ומה שאמר איוב וותרן בממונו היה ומנין דבר זה, ונראה מה שאמר הכתוב (איוב א') איש תם וישר ירא אלקים וסר מרע ובודאי כאשר היו בו אלו מדות בודאי הוא סר מרע ולמה אמר סר מרע בפני עצמו, ולכך פירושו שהיה מרחיק א"ע מן הרע, כי כל מי שאינו מוותר הוא מפני שאינו טוב, ולכך הויתור הוא הרחקה מן הרע כאשר אינו מדקדק והוא מוותר ממון. וכך נראה מדברי רשב"ם ז"ל שפי' איוב ויתרה משלו ונותן לו כל הפרוטה שהיה רע ממון בעיניו לדקדק בדבר קל ע"כ. ולכך אמר ר' אבא דבר זה אחר שאמר גדול מה שכתוב באיוב יותר מן מה שכתוב באברהם, דאילו באברהם כתיב כי ירא אלקים אתה ואילו באיוב כתיב תם וישר ירא אלקים וסר מרע, וע"ז אמר ר' אבא איוב וותרן בממונו היה, ומדקדק לשון וסר מרע כלומר שהיה מרחיק עצמו מן הרע כאשר היה מוותר אינו מקפיד על דבר מועט כמו שיתבאר בסמוך:

המדה הזאת כאשר יש בו הרחבת יד הוא מדה של כבוד מאוד, ולפיכך יקראו הקצינים נדיבים. ומדה זאת אמרו עליה בפ' בני העיר (מגילה כ"ח, א') שאלו תלמידיו את ר' נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים אמר להם מימי לא נתכבדתי בקלון חבירי ולא עלתה עמי קללת חבירי על מטתי וותרן הייתי בממוני, לא נתכבדתי בקלון חבירי כי הא דרב הונא דרי מרא אכתפיה אתא רב חנא בר חנילאי וקא שקיל מיניה אמר ליה אי רגילת דדרית במאתך דרי ואי לא אתייקורי אנא בזילותא דידך לא ניחא לי, ולא עלתה על מטתי קללת חבירי כי הא דמר זוטרא כי הוה סליק לפוריא אמר שרי ליה לכל מאן דצערן, וותרן בממוני הייתי דאמר מר איוב וותרן בממונו היה שהיה מניח פרוטה לחנוני בממוניה. אמנם מה שעל ידי ג' דברים אלו מאריך ימים, יש לפרש כל מצוה שהאדם דבק בה ביותר והוא זהיר וזריז מאוד מאוד עד שאפילו פעם אחד לא יחטא במצוה, מביא לו החיים, והוא היה זהיר באלו ג' דברים ביותר. וה"ה אם היה זריז וזהיר בדברים אחרים רק כי באלו היה זריז וזהיר מאוד. וכל מקום שאמרו במה הארכת ימים ואמר בשביל דבר זה, ר"ל שהיה זהיר וזריז בדבר ההוא כמו שאמר מימי וכו' כלומר שכל ימיו עשה זה, כך יש לפרש. אבל נראה כי אלו דוקא ראויים לאריכת ימים, וזה כי כאשר לא היה מתכבד בקלון חבירו אף כי היה מגיע לו מזה כבוד, ולא היה חפץ רק בכבוד חבירו ולא בקלונו דבר זה מביא לו החיים, ודבר זה התבאר אצל למדנו אורחות חיים הזהרו בכבוד חבריכם כאשר התבאר בנתיב אהבת ריע. ועוד אמר שלא עלה על מטתו קללת חבירו, ור"ל מחלתי לו אף אם קלל אותי, וזה כאשר מוותר ומוחל לו, ולא היה מדקדק עם חבירו גם הש"י היה מוותר לו ולא היה מדקדק עמו בחיים שנתן לו. וכך אמר במסכת יומא (כ"ג, א') אמר ר"א כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו שנאמר נושא עון ועובר על פשע למי נושא עון למי שעובר על פשע וכמו שהוא מבואר בנתיב התשובה ע"ש, הרי מבואר כי המעביר ומוחל כפי מדתו אשר נוהג נוהגין עמו ג"כ, כמו שהוא מוחל ומוותר למי שעשה לו דבר, ולכך אף אם נגזר עליו מיתה בשביל מה, ג"כ מבטלין הגזירה שנגזר עליו ולא מוקמין הגזירה שנגזר עליו, ולכך מאריך חיים. ועוד אמר וותרן הייתי בממוני שלא הייתי מקפיד והיה עושה דרך וויתור, לכך היו נוהגין עמו ג"כ לתת לו שפע חיים בוויתור כפי מדתו שאינו מקפיד והכל דרך וויתור. ואמר דאיוב וותרן בממונו היה, ומפני שהיה וותרן בממונו לכך היה מאריך לו ימים שהרי היה חי מאה וארבעים שנה אחר מעשה שטן וזה היה בשביל שהיה וותרן בממון שלו, אלו ג' דברים גורמים לאדם חיים:

אמנם עם כל זה אינו ראוי שיהיה וותרן יותר מדאי אפילו אם רוצה לוותר לעניים, שהרי אמרו (כתובות נ', א') המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות מעשה באחד שבקש לבזבז יותר מחומש ולא הניחו חבירו ומנו רבי ישבב, ואית דאמר רבי ישבב ולא הניחו חבירו ומנו רבי עקיבא דאמר קרא אשר תתן לי עשר אעשרנו לך והא לא דמי עשורא קמא לעשורא בתרא

אעשרנו לך לבתרא כי קמא ע"כ, ואם זה בצדקה ומכ"ש בשאר דברים. ומה שאמר המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, דבר זה שכמו שהעשירי הוא קודש לה' ולפיכך צוה להפריש העשירי שהוא נבדל מן התשעה ולתת אותו אל הש"י ודבר זה מבואר בכמה מקומות, וכן החמישי הוא נבדל מן הארבע, כי השטח יש לו ד' רחקים שהרוחק הוא גשמי, אבל החמישי הוה כנגד האמצעי שאין לו רוחק גשמי ולכך הוא מיוחד שהוא קודש לשמים, ולפיכך המוותר אל יוותר יותר מחומש, כי עד ד' שייך אליו דוקא כי הוא אדם גשמי ואם יוותר יותר מחומש הוא מחסר עצמו כי עד ד' הוא שלו. וזה נרמז בה"א כי כל האותיות הם גוף אחד חוץ מן הה"א שיש בה שני חלקים, האחד הוא ד' והשני הוא הנקודה שהוא בתוך הד' עד שנעשה מזה ה"א, ודבר זה מורה לך כי החמישי נבדל מן הארבע שהם השטח שהיא גשמית, וידוע כי הנקודה האמצעית שהוא בתוך השטח נבדלת מן השטח אשר יש לו ד' רחקים, ויש להבדיל ולהפריש החמישי ולתת אותו אל הש"י ולצדקה והבן זה. וזה שהה"א הוא אחר הדלי"ת, וזה כמו שאמרו ז"ל (שבת ק"ד, א') מאי טעמא פשיט כרעיה דגימ"ל לגבי דדלי"ת שכן דרכו של גומל חסדים לרוץ אחר דלים, ואח"כ הה' שיש לו לוותר עד החומש הנרמז בה' ויתן אל הדלים, אבל העשירי דהוא המעשר הוא מחויב שיתן, וזה ההפרש שיש בין הה' ובין הד', כי החמישי אין נבדל לגמרי מן הד' רק הוא מחובר אל הד' כמו שהוא לפניך בה' שהנקודה הקטנה היא עומדת בתוך ד', וזה מורה שאין החמישי חיוב גמור להפרישו כי אין הנקודה מופרשת לגמרי ולכך אמרו המוותר אל יוותר יותר מחומש, אבל העשירי הוא נבדל לגמרי ולפיכך היו"ד שהיא כמו נקודה עומד לבד מורה כי העשירי הוא נבדל לגמרי והעשירי הוא קדוש לגמרי אל השם יתברך, כי הנקודה שהיא קטנה מורה על קדושה כמו שמבואר זה במקום אחר, כי כל דבר שאין בו רחקים כלל מורה על קדושה בלתי גשמית שאין לדבר הבלתי גשמי רוחק כלל:

התבאר לך מעלת מדת הנדיבות, והמדה הזאת היא קדושה לאדם שהרי אמרו (עירובין ס"ב, א') ב"נ מקפיד אפי' על פחות משוה פרוטה ולכך אצלו נחשב פחות מפרוטה גזל ונהרג עליו, אבל ישראל אף שאסור לגזול אף פחות משוה פרוטה אין לו דין לכל הדברים לענין שבועה ולענין להוליכה אחריו אף למדי, ודבר זה כי מי שיש לו נפש קצרה הוא מקפיד על פחות משוה פרוטה, אבל ישראל יש להם נפש קדושה נבדלת ולא נפש קצרה ולכך אין להם מדה זאת:

מדת הכילות היא מדה מגונה ובה האדם מתגנה ביותר כי העושר הוא כבוד האדם וכמו שאמר הכתוב (בראשית ל"א) ומאשר לאבינו עשה כל הכבוד, וכמו שאמרו במסכת קידושין (מ"ט, ב') איזהו עשיר כל שמכבדין אותו מפני עושרו, הרי העושר הוא כבוד האדם והעושר נראה בוויתור כאשר הוא מוציא ממון, כי מה בין העשיר ובין העני כאשר הממון הוא בביתו, אבל מעלת העושר נראה בהוצאה, ומאחר שמעלת העושר נראה בהוצאה לכך אם הוא כילי דבר זה הוא גנות ובזיון אליו, כי אינו רוצה בכבוד העושר כי כל כבוד הוא אצל אחרים, ולפיכך העושר שבו הכבוד כאשר נראה העשירות שלו לאחרים שהוא וותרן להם וזהו הכבוד שהוא בעושר. והפך זה הכילי הוא מאוס לכך נקרא הכילי (סנהדרין כ"ט, ב') עכברא דשכיב אדינרי, וזה כי העכבר דרה בחורין ובסדקין נבדל מן הבריות ולכך העכבר מאוס יותר מהכל, כי אשר אינו נבדל מן הבריות אינו מאוס לכך זה שהוא נבדל ג"כ מהבריות שהרי אינו מראה כבודו לבריות ולכך נקרא עכבר, ועוד כי אפשר שיהיה לו הכבוד ואינו רוצה לכך הוא מרוחק מן הכבוד והוא מאוס, ואמר דשכיב אדינרי, כי שכיבתו אדינרי קשה שיותר טוב לשכב על דבר שהוא רך מן אדינרי שהם קשים לשכב עליהם, וכן הכילי כאשר כל כך אוהב העושר עד שאין נהנה ממנו גם הוא תמיד בצער והעושר הוא מוסיף לו דאגה ולכך נקרא עכברא דשכיב אדינרי. וגם מביא מדה זאת אל כמה חטאים מפני שמדקדק ומקפיד אף על דבר קטן ומלמד זכות על כל מעשיו ויבא לידי גזל ועושק וכמה חטאים וכמו שאמר ישעיה (ישעי' ל"ב) וכילי כליו רעים, ופירש הרד"ק כי הכילי כליו רעים שהוא משקר במדות ובמשקולות ולכך כליו רעים. ואפשר כי נקרא בשביל זה כילי שהוא כמו כלי אשר הכלי עומד לקבל ולא להשפיע לאחר, והוא הפך הנדיב אשר דבר הכתוב שם אשר כל כוונתו להשפיע ואינו מקבל, וזהו פירוש כילי אשר כליו רעים כלומר שכל כוונתו לקבל בלבד ולכך כליו רעים, ואמר רעים בלשון רבים על כחות נפשו שכל כחות שלו הם לקבל בלבד ולא להשפיע ובזה הם רעים. ואפשר כי מפני כך כתיב (ויקרא ה') והשיב את הגזלה אשר גזל או את העושק אשר עשק, והמלה הזאת כולו קמ"ץ בין גזל ובין עשק וראוי להיות חציו קמ"ץ וחציו פת"ח כמשפט פעל, אבל הרמז הוא שכאשר הוא כולו קמ"ץ הוא בא לידי גזל ולידי עושק ג"כ. וכמו שמדת הכילות הוא מדה מגונה כאשר הוא כילי בשלו, כך הוא מדה טובה כאשר הוא בשל חבירו שמדקדק על חבירו אף בפחות משוה פרוטה שלא להזיק אותו אף בפחות משוה פרוטה כמו מאה מנה, ולא אמרו יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך דמשמע שיהיה ממון שלך וממון חבירך שוה לא אמרו רק לענין חביב בלבד, אבל בודאי אף אם אינו מקפיד על פחות משוה פרוטה בשלו וכן ראוי אל האדם שלא יקפיד על פחות מפרוטה בשלו, אבל לחבירו לא יזיק אפי' פחות מפרוטה: